

Schnack mit  
Wedder platt



ÖVERSÄTTNING:  
Snacka plattyska igen!

**Inget språk har påverkat svenskan mer än plattyskan. Men från att ha använts runt hela Östersjön förpassades det till att bli ett utdöende talspråk i norra Tyskland. Nu vill fler ge plats åt platt.**

TEXT & FOTO: CARL UNDÉHN



## De sweedsche Spraak höört to de germaanschen Spraakken.

**M**ed lite fantasi har nog de flesta inga problem att förstå vad det betyder. Vad som ser ut som en blandning av nederländska och ålderdomlig svenska gick nyligen att läsa i den tyska tidningen *Kieler Nachrichten*. Genom att skriva ett resereportage från Göteborg på lågtyska ville journalisten peka på likheterna med svenskan. En nordtysk har egentligen inga problem att förstå svenska, och texten slutar därför med uppmaningen *Also: Tala plattyska! Snack Platt!*

Plattyska, eller mer korrekt lågtyska, har visserligen fått stryka på foten för högtyskan. Men ännu talas lågtyska i norra Tyskland, och de senaste åren har den börjat ta allt mer plats igen. Ovan nämnda artikel är bara ett exempel i mängden. Vissa skolor undervisar barnen på lågtyska, och universiteten ser ett ökat intresse för att studera och lära sig språket.

Vid en första anblick är det också mycket som känns igen ur ett svenskt perspektiv. *Hus* betyder 'hus', *byxor* kallas *Büx* och den som äter, ja, han eller hon *eten*. Kanske äts en kaka med lite väl mycket *Sucker* som då är för *sööt*.

Inget annat språk har påverkat svenskan så mycket som plattyskan. Att som Strindberg påstå att svenskan "är plattyska i tolv dialekter" är kanske en överdrift. Likaså när du i skolan fick höra att svenska till hälften består av tyska. Helt taget ur luften är det dock inte, och som så ofta i den svenska historien spelar även denna gång Hansan en viktig roll i förklaringen.

Men vi tar det från början.

**Det lågtyska** språkområdet sträcker sig från Kassel i mellersta Tyskland

upp till södra Jylland. På vägen gör det en liten avstickare in i Nederländerna, men det är i gränsområdet mot Danmark som språket står sig starkast. Sammanlagt talar i dag omkring två miljoner människor lågtyska, men antalet har stadigt minskat de senaste femtio åren.

Annat var det förr – och det är här Hansan kommer in i bilden.

Från 1200-talet fram till 1500-talet var det tyska Hansaförbundet den dominerande maktaktorn kring Östersjön. När de tyska handelsmännen lade till med sina koggar utmed kusterna hade de inte bara med sig nya varor och seder, utan även sitt lågtyska språk för att beskriva nymodigheterna.

– Vid den här tiden kan man säga att det är tre språk som dominerar i Östersjöområdet. Det är latin, de enskilda ländernas språk och lågtyskan som blir ett slags *lingua franca* och folkspråk att göra sig förstådd på, säger Stefan Mähl, språkforskare vid Uppsala universitet, som sedan 18 år huvudsakligen ägnar sig åt lågtyska.



Stefan Mähl

Under hela medeltiden kommer svenskan därför att påverkas starkt av de nordtyska köpmännens språk. Först i kuststäder som Stockholm och Kalmar för att sedan leta sig in till handelsorter som Arboga och Västerås inne i landet.

– Människor kommer till de här platserna för att sälja sina varor och samtidigt snappar de upp nya ord som förs vidare. Precis som i dag sprids mönster från städerna, och det var inte annorlunda på medeltiden, säger Stefan Mähl.

Tyskarna var visserligen aldrig i majoritet i de svenska städerna, men de satt ofta på viktiga positioner och deras

**"Precis som i dag sprids mönster från städerna, och det var inte annorlunda på medeltiden"**

– Stefan Mähl



språk hade högt anseende. Som exempel skrevs Visbys stadslag från 1200-talet på lågtyska.

Exakt hur stort inflytande tyskarna och lågtyskan hade i Sverige är svårt att säga. Det var i alla fall tillräckligt för att kungen Magnus Eriksson på 1300-talet skulle införa den så kallade *tudelningsprincipen*. Enligt den fick andelen tyskar i stadens råd inte överstiga hälften och alla dokument skulle i fortsättningen skrivas på svenska.

– Det här följdes dock inte alltid. Skedde en försäljning mellan en svensk och en tysk kunde dokumenten lika gärna skrivas på lågtyska, säger Stefan Mähl.

Under flera hundra år pågick en konkurrens mellan fornsvenskan och nya lånord från lågtyskan. För det var inte bara nya foreteelser som fick lågtyska namn.

– I tänkeböcker ser vi hur svenska ord står och väger mot lånord. I vissa fall slås det fornsvenska ordet ut, men ibland blir båda kvar, som *bölja* och *våg*.

I andra fall blir ordet kvar men får en ny innebörd.

– *Arvoda* var det fornsvenska ordet för *arbete*. Så när vi tar in det lågtyska *arbete* förändras det och *arvode* blir som i dag ersättning för utfört arbete, säger Stefan Mähl.

**Inflytandet underlättades**

också av att lågtyskans uttal redan lag nära det svenska. Till skillnad från högtyskan har varken lågtyskan eller svenskan genomgått den så kallade *andra ljudförskjutningen*, där några av ljudförändringarna var att *p* blev *pf* och *t* blev *ss*. *Äpple* och *vatten* heter därför *Appel* och *Water* på lågtyska men *Apfel* och *Wasser* på högtyska. På samma sätt är det typiskt tyska *ch*-ljudet i *Schumacher* på lågtyska ett hårt *k*-ljud. Vägen från *Schohmaker* till *skomakare* behövde alltså inte vara särskilt lång.

Vissa forskare menar att då språken redan var nära varandra kunde tyska och svenska köpmän göra sig förstådda sinsemellan på sitt respektive modersmål.

**BOKMÅL**  
I dag finns ett rikt utbud av litteratur på plattyska.



– Rättegångsprotokoll skrevs på svenska, men ibland dyker det upp citat där någon uttalar sig på lågtyska. Då måste vi ju anta att det förstods, för annars skulle det funnits en kommentar, menar Stefan Mähl och fortsätter:

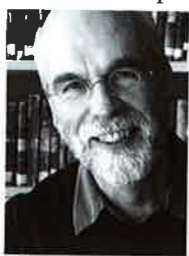
– I dag utgår vi ofta från idén om "En nation, ett språk". Men så var det ju inte förr, då var flerspråkighet det normala.

**På 1500-talet** börjar dock lågtyskans tillbakagång, både i Sverige och Tyskland. När Gustav Vasa blir kung bryter han med Hansan och inför högtysk skrivarpersonal på sitt kansli.

Vid samma tid tar högtyskan över som administrativt språk även på den södra sidan av Östersjön. Orsakerna är flera. När mycket av handeln förskjuts till södra Europa försvinner Hansans ekonomiska makt. Men kanske ännu viktigare var reformationen och Martin Luthers bibelöversättning. Det menar Jürgen Ruge, språkforskare vid Hamburgs universitet. Han kommer från lågtyskans kärnland i Schleswig-Holstein och har förutom arbetet med lågtyska ordböcker även översatt serien *Asterix* till språket.

– Luther skrev på högtyska men helgarderade sig och använde ofta två ord som betyder samma sak på olika tyska dialekter. Det blev inte alltid ett vackert språk, men det kunde läsas i hela det tyskspråkiga området, säger han.

Mot slutet av 1500-talet har lågtyskan allt mer fått rollen av ett talspråk i vardagen. Redan tidigt fick det en stämpel som bondespråk, och när urbaniseringen



Jürgen Ruge

tog fart gjorde den trendkänslige stadsbonen sitt bästa för att släta ut sin dialekt.

– Botten nåddes på 1970-talet. Visserligen var det då fler som talade språket än i dag, men anseendet var väldigt lågt.

Den allmänna uppfattningen var att lågtyskan hindrade barnen från att lära sig "riktig" tyska, och föräldrar slutade föra språket vidare.



**REGIONALT Kollektivtrafikbolaget HVV, Hamburger Verkehrsverbund, annonserar på plattyska.**

Det såg med andra ord mörkt ut. En generation är allt som krävs för ett språk att försvinna från vardagen och förpassas till historieböckerna. Men då, under lågtyskans värsta kris, väcktes plötsligt intresset igen.

– Det går inte att peka på en enskild orsak, utan det var snarare en mosaik av händelser. Folk blev medvetna om att kunskapen minskade och valde att agera.

I slutet på 1970-talet införde radion sändningar på lågtyska, och i tidningar dök spalter om *dat Moderspraak* upp. Tv började sända lågtyska teaterpjäser, och utgivningen av böcker ökade till att i dag omfatta omkring 150 titlar per år. Alla dessa enskilda, ofta lokala, initiativ är det som utgör "mosaikerna" som Jürgen Ruge talar om.

**Kronan på verket** kom 1999 då lågtyska blev ett skyddat minoritetsspråk. Att bli erkänt som ett språk var ett viktigt steg för lågtyskan för att återfå en viss status. Kanske inte som under Hansans storhetstid, men i dag finns språket där som en naturlig del i vardagen.

På senare år har lågtyskan även blivit en viktig del av en nordtysk identitet, framför allt i den yngre generationen. På ett kafé i Hamburgs universitetskvarters sitter studenterna Kristina Meißner och Sara Ihden, som just lämnat in sina masterarbeten på temat lågtyska.

– Till skillnad från de i Bayern har vi i norr länge haft komplex över vår dialekt. Men så är det inte längre. Vi lever ju i en globaliserad värld och då stärks ofta det lokala, säger Kristina Meißner.

Hon pekar på att tyskar inte gärna säger att de är stolta över sitt land. Hemorten går det däremot bra att vara stolt över och då spelar även språket en roll.

Den regionala identiteten är något som näringslivet inte varit sent att ta vara på. Nordtyska sparbanken, Hamburgs vattenverk och dess lokaltrafik har alla gjort reklamkampanjer på lågtyska.

– Vi bombarderas ju med engelska uttryck i reklamen. Att använda lågtyska blir då lite av en motreaktion som framhäver det regionala med produkten, säger Sara Ihden.

**Några som brinner** för att ge lågtyskan en plats i den moderna vardagen är Malte Feldt och Torben Otten. De utgör två tredjedelar av den lågtyska hiphop-gruppen De Fofftig Penns, en anspelning på den amerikanske rapparen 50 Cent.

– Allt färre talar platt, men intresset växer. Det är en kombination av nostalgi och exotism. Nostalgi då många hört mormor och morfar tala platt, och exotism då det känns både främmande och hemmavant på samma gång, säger Malte Feldt, vars intresse för lågtyska även fått honom att studera lingvistik.

– Att göra hiphop på platt är något helt nytt. Samtidigt ses språket som gammalt så det är lite som att återupptäcka något

du en gång älskade men glömt bort, säger Torben Otten.

Förutom konserter i Tyskland och Nederländerna har de också spelat i Japan. Att göra musik på *plattdüütsch* innebär alltså ingen begränsning.

– Jag har inget emot engelska eller tyska, men för mig är det självklart att skriva texter på platt. Det känns autentiskt och jag kan arbeta mer kreativt med språket, säger Malte Feldt.

De ser sig inte som språkaktivister men tycker naturligtvis att det är roligt att fler intresserar sig för lågtyska.

– Vi vill ju inte verka för seriösa eller utbildade folk. Men där jag jobbar har kollegerna börjat använda lågtyska uttryck och det är kul. Till med en kollega från Bayern gör det och då måste vi verkligen göra något rätt med vår musik, skrattar Torben Otten.

**Pratar du platt** förpassas du alltså inte längre automatiskt till facket bondfåne. Men statistiken visar tydligt att det ändå är på landet som språket har starkast ställning. I Hamburg svarar bara en av tio att de behärskar språket väl, jämfört med nästan var tredje i lantliga Schleswig-Holstein.

Politiker vill nu öka kunskaperna och sedan 2011 erbjuds grundskolebarnen i Hamburg undervisning i lågtyska. Vissa skolor vid Nordsjökusten har gått ännu



Sara Ihden

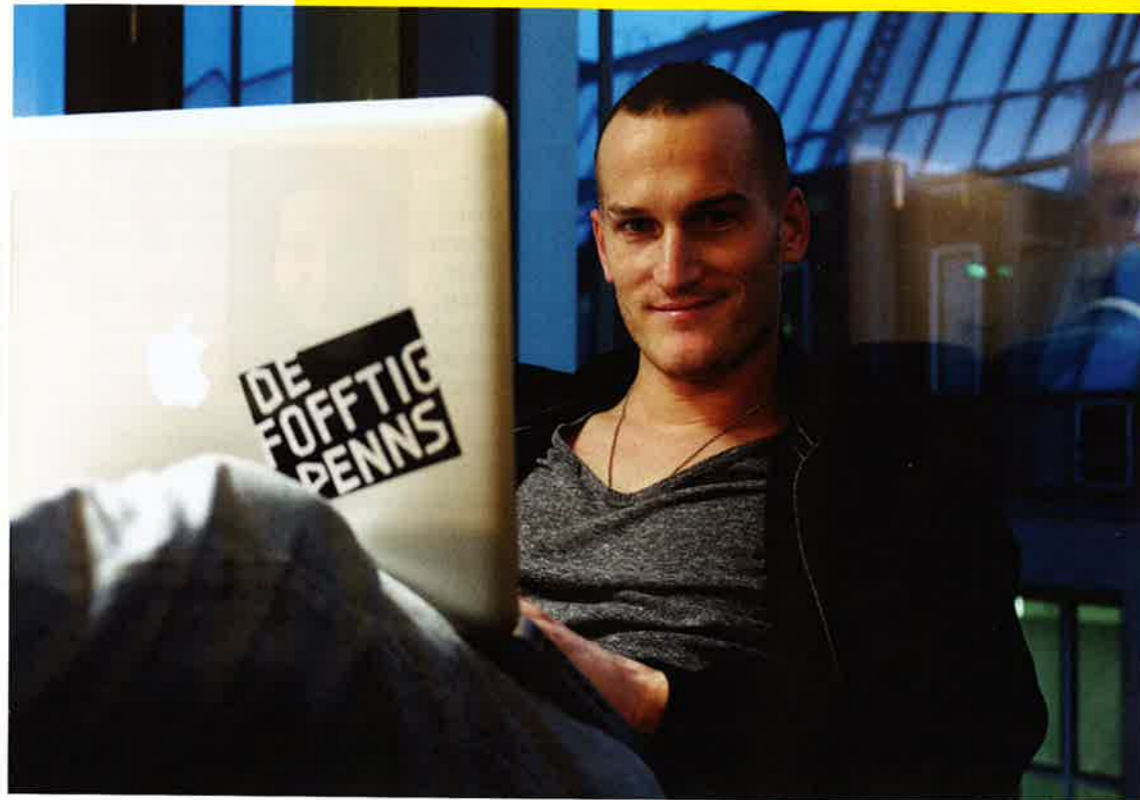


Kristina Meißner

**”Att använda lågtyska blir då lite av en motreaktion som framhäver det regionala med produkten”**

– Sara Ihden





**MODERSMÅL**  
Torben Otten  
tycker att  
det känns  
naturligt  
att rappa på  
plattyska.

längre och bedriver all undervisning på både hög- och lågtyska.

Frågan är bara vilken lågtyska som ska läras ut. Ett av språkets problem är nämligen även dess styrka: mångfalden.

– En kollega brukar säga att lågtyska är ett språk som fortlever i sina dialekter. Som språkforskare vill jag därför inte införa ett standardspråk för undervisning, säger Jürgen Ruge, som menar att det finns en risk att man biter sig själv i svansen i iveren att behålla mångfalden.

– För några år sedan var det för mig en omöjlig tanke. Men nu ser jag att en

standardplatt nog vore ett bra verktyg för att lära ut språket. Men det säger jag inte som språkvetare utan som någon som gärna talar lågtyska!

**Det kan tyckas** motsägelsefullt, men i takt med att antalet talare minskar har alltså intresset för lågtyska ökat. Det hela kan ses som en del av ett europeiskt fenomen där regioner stärks på nationalstatens bekostnad. Det främsta exemplet är kanske Spanien där katalanskan upplevt en snabb renässans. En liknande utveckling har inte skett med lågtyskan, och det är knappast troligt att språket skulle komma tillbaka som förstaspråk i Nordtyskland. Men med böcker, teater, undervisning, ja, även hiphop, behåller språket sin ställning som en del av den nordtyska kulturen.

För det kommer det *alltiet* att vara. Carl Undéhn är frilansjournalist baserad i Hamburg.

**”Jag har inget emot engelska eller tyska, men för mig är det självklart att skriva texter på platt”**

– Torben Otten

Annons

# Följ med på våra språkresor!

## Vandra på franska!

● 20–26 juli. Följ med Språktidningen till byn Arconsat i Centralmassivet och uplev ett genuint Frankrike till fots – och på franska!

● Vi bor vid det lilla torget med den porlande fontänen och äter huvudmåltiderna på lokala restauranger. Vi får rikliga tillfällen att prova de lokala ostarna. Vi ska också avnjuta den unika källkorven som bara tillverkas här.

● Dagsturerna leds av Mado Minssieux, som sedan barnsben känner stigarna i det omväxlande och hisnande vackra landskapet. Under vandringarna berättar hon initierat på sin föredömligt lättbegripliga franska om traktens historia, människor och matvanor.

● Med på färden följer också Språktidningens Cecilia Christner Riad.



## Island – språk och kultur!

● 1–6 september. Följ med på en skraddarsydd resa där vi fördjupar oss i Islands språk och kultur.

● Med världens nordligaste huvudstad som bas reser vi i historiens fotspår för att lära känna de mytomspunna platserna från sagornas tid. Vi upplever naturpärlor och landets främsta museer. Under resan möter vi språkvetare och författare som berättar om Islands språk och kultur.

● På programmet står också härliga middagar. På Fiskfélagið bjuds vi på en kulinarisk rundresa. På Fjöruborðið i kustsamhället Stokkseyri avnjuter vi specialiteten havskräfta. Och på Lava stillar vi hungern efter ett härligt dopp i Blå lagunen.

● Guide är Språktidningens Anders Svensson.

● Mer information: islandia.se, 08-545 215 60.

● Begränsat antal platser!

**Språk**